

דרישבוני

פרשת דברים, תשע"ח, מספר 1278

סיפורים כפולים' בפירושי ר' יוסף בכור שור לתורה יהונתן יעקבס

את פירושו המחודש הוא דייק מלשון הכתוב במדבר יד "וַיִּכּוּם וַיִּכְתּוּם", מלשון הכתוב בדברים א "כַּאֲשֶׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים", וכן מהעובדה שהמקרא לא מנה את מספר הנהרגים במלחמה זו, בניגוד למקובל בסיפורי מלחמה אחרים.²

פירוש זה מהווה בסיס לחידושו הגדול של ריב"ש, שאותו הוא הציג מיד לאחר מכן:

ולי נראה שזהו "וַיִּשְׁמַע הַכְּנַעֲנִי ... כִּי בָא יִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים ... וַיֵּשֶׁב מִמֶּנּוּ שְׁבִי" (במ' כא:א), אבל לא הרגו מהם. ואחר כך נקמם הקדוש ברוך הוא, כדכתיב "וַיִּדְרֹךְ יִשְׂרָאֵל נֶדֶר לָהּ" (במ' כא:ב), "וַיִּתֵּן אֶת הַכְּנַעֲנִי ... וַיִּקְרָא שֵׁם הַמְּקוֹם חֶרְמָה" (במ' כא:ג) – בחרמה היו שתי המלחמות.

כדי להבין את דבריו יש להקדים, שבספר במדבר מתוארים שני אירועים המתרחשים בחרמה: במדבר יד:מא-מה מתוארים המעפילים שעלו בהר אחרי חטא המרגלים, וגורלם הוא: "וַיִּדְרֹךְ הָעִמְלֹקִי וַהֲכַנְעִי הַיָּשֵׁב בְּהַר הַהוּא וַיִּכּוּם וַיִּכְתּוּם עַד הַחֶרְמָה" (במ' יד:מה);³ במדבר כא:א-ג מתוארת מלחמת ישראל בכנעני מלך ערד, שתוצאותיה הן: "וַיִּשְׁמַע ה' בְּקוֹל יִשְׂרָאֵל וַיִּתֵּן אֶת הַכְּנַעֲנִי וַיִּחְרַם אֹתָהֶם וְאֶת עָרֵיהֶם וַיִּקְרָא שֵׁם הַמְּקוֹם חֶרְמָה" (במ' כא:ג). לדעת ריב"ש יש קשר בין שני התיאורים. וכך כתב בפירושו לבמ' כא:ג:

וַיִּקְרָא שֵׁם הַמְּקוֹם חֶרְמָה – על שם החרם. וזהו אותו מקום שרדפו שם בני ישראל כשהעפילו לעלות, כדכתיב "וַיִּכּוּם וַיִּכְתּוּם עַד הַחֶרְמָה" (במ' יד:מה). ועל שם העתיד, שנקראת עתה 'חרמה' שם, דָּבָר.

ר' יוסף בכור שור (ריב"ש) הוא מפרשני המקרא החשובים ביותר. הוא חי בצפון צרפת בין השנים 1130–1200 בערך, היה תלמידם של רשב"ם ושל ר' יעקב תם, והשתייך לאסכולת הפשט הצפון-צרפתית שנוסדה על ידי רש"י. פירושו לתורה לא זכה לפופולאריות שלה זכה פירושו לתורה של רש"י. עם זאת, עיון בפירושו מגלה שריב"ש היה פרשן מקורי, חדשני ולעתים אף נועז. אחד החידושים הגדולים של ריב"ש היה הצבעתו על מקרים שבהם המקרא מתאר לכאורה שני אירועים שונים, אך לדעתו זהו אירוע אחד הנזכר פעמיים. חידוש זה ייחודי לריב"ש, ואיש לא קדמו בצפון צרפת בעניין זה.¹

בפרקים הראשונים של ספר דברים חוזר משה ומתאר מספר אירועים היסטוריים שתוארו בחומשים הקודמים. כך לגבי חטא המרגלים (פרק א בהמשך לבמ' יג:יד); כיבוש עבר הירדן המזרחי (פרקים ב-ג בהמשך לבמ' כא); מעמד הר סיני ועשרת הדברות (פרקים ד-ה בהמשך לשמ' יט-כ); וחטא העגל (פרק ט בהמשך לשמ' לב-לד). בין השאר חוזר משה ומתאר בשנית את חטא המעפילים שניסו להיכנס לארץ ישראל לאחר חטא המרגלים, למרות האיסור שאסר על כך הקב"ה (נזכר לראשונה בבמ' יד:מ-מה, ושנית בדברי משה דב' א:מא-מד).

ריב"ש פתח בחידוש שלפיו, המעפילים לא נהרגו במלחמתם נגד הכנענים:

כַּאֲשֶׁר תַּעֲשִׂינָה הַדְּבָרִים (דב' א:מד) – שעוקצין את האדם מכאן ומכאן ואינם ממתין אותו כך "וַיִּכּוּם וַיִּכְתּוּם" (במ' יד:מה), שהבריחו אותם הכה ופצוץ אבל לא הרגום, שלא רצה להפילם בחרב אויבים, שלא יגדילו פיהם עליהם ושלא יחללו שם שמים. תדע, שלא מנה הנופלים במלחמה כדרך שאר מלחמות.

² במדבר יד:מג כתב ריב"ש: "ונפלתם בחרב – כאשר אמרתם, שאמרתם 'אוּ בַמִּדְבָר הַזֶּה לוֹ מִתְנֹנִי' (במ' יד:ב)". מפירוש זה משתמע שהמעפילים כן נהרגו. ואם כן, פירוש זה נכתב בהתאם לפירושו הראשון של ריב"ש שהוצג בבמ' כא:ג ולא בהתאם לפירוש השני, ראו להלן.

³ ההנחה ש"עד החרמה" מציין את שם המקום מופיעה כבר אצל רש"י, שכתב: "עד החרמה – שם המקום נקרא על שם המאורע". אך ניתן לבאר זאת אחרת. כך כתב לדוגמה ראב"ע: "עד החרמה – שם מקום, ויש אומרים עד שהחרימום".

* פרופ' יהונתן יעקבס, המחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ העיון מבוסס בשינויים קלים על: י' יעקבס, בכור שורו הדר לו - ר' יוסף בכור שור בין המשכיות לחידוש, הוצאת מאגנס, ירושלים תשע"ז, עמ' 230–244.

ב. פעמיים מתוארת בתורה הוצאה פלאית של מים מהסלע (שמ' יז:א-ז; במ' כ:א-ג). ריב"ש טען לזהות בין הפרשות, וסבר שרק פעם אחת הוצאו מים בצורה פלאית מהסלע.

ג. פעמיים נמנים בני ישראל, ובמניינים מתקבלים מספרים זהים למרות החודשים הרבים שעברו בין שניהם (שמ' ל:יא-טז; במ' א:יח-יט,מו). ריב"ש חידש שהמפקד המתואר בספר במדבר הוא המפקד היחיד שהתקיים.

אומנם יש לציין שיש הבדל בין שלושת המקרים הנזכרים לבין סיפור המעפילים. לדעת ריב"ש, המשותף לשלושת המקרים שנזכרו הוא, שמסיבות שונות שילב המקרא בכלם אירוע היסטורי מאוחר, קודם להתרחשותו ההיסטורית. לעומת זאת, בסיפור המעפילים המצב הפוך: אירוע היסטורי מוקדם נזכר שוב מאוחר יותר מסיבות ענייניות.

בכל מקרה, בפירושים אלו מתגלה ריב"ש כפרשן מקורי, עצמאי ונועז. מה גרם לו להציע פרשנות מעניינת זו? אברהם גייגר הציע, שמגמתו של ריב"ש להקטין ולצמצם ככל יכולתו את הניסים במקרא היא שגרמה לו לצרף אירועים שונים, כאשר הרווח מהצירוף הוא צמצום שני ניסים שונים לנס אחד. גייגר הביא כדוגמה את הוצאת המים מהסלע, שהתרחשה לפי ריב"ש פעם אחת ולא פעמיים.⁷ ניתן להוסיף לדבריו את נס השלֵו, שקרה לפי ריב"ש פעם אחת ולא פעמיים. גייגר הביא פירושים רבים נוספים (שאינם קשורים לסיפורים הכפולים) שבהם נראה שריב"ש נקט בגישה של צמצום הנס, ואין ספק שבמישור העקרוני טענתו נכונה. אך הסבר זה אינו מבאר את המקרים הנוספים שבהם יישם ריב"ש את חידושו. נראה יותר שהגורם לפירושו אלו הוא קריאה פשטית צמודה ומדויקת של הטקסט המקראי, כפי שכתב במפורש באחד המקרים: "כדמוכחי קראי" (דב' לב:נא), וכפי שניתן למצוא במהלך כל פירושו החשוב לתורה.

עורך: פרופ' יוסף עופר

עורכת לשון: רחל הכהן שייך

הדף השבועי יוצא לאור על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס

בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע יש לשמור על קדושת העלון

⁷ א' גייגר, פרשנדתא על חכמי צרפת מפרשי המקרא, לייפציג תרט"ז, עמ' 53-54.

ושמא זאת שאמר כאן "דְּרָךְ הָאֲתָרִים" (במ' כא:א), ונלחמו בהם ושבנו מהם – על אותה מלחמה הוא אומר, שאז נצחום על שעברו על גזירת המקום והיה בלבם של ישראל עליהם לנקום. ועכשיו התפללו עליהם ונתן להם נקמה מהם, כדמפרש הכא.

הפירוש הראשון שהציע ריב"ש הוא, שהקשר בין שני האירועים הוא בשם הזהה: פרק כא מתאר שתי מלחמות שניהלו בני ישראל עם הכנענים בשנת הארבעים. במלחמה הראשונה (במ' כא:א) ניצחו הכנענים, ובשנייה (במ' כא:ב-ג) ניצחו בני ישראל. בעקבות המלחמה השנייה נקבע שם המקום 'חרמה', ושם זה נזכר כבר במלחמת המעפילים שהתרחשה בשנה השנייה ליציאת מצרים, כדרכה של התורה במקרים רבים להזכיר שמות 'על שם העתיד'.⁴

לאחר מכן הציע ריב"ש בלשון 'שמא' אפשרות שנייה ונועזת יותר: המלחמה הראשונה (במ' כא:א) איננה אירוע חדש שהתרחש בשנת הארבעים, אלא אותו אירוע של מלחמת המעפילים בכנענים שהתרחש בשנה השנייה ליציאת מצרים, ותואר במדבר יד:לה. המלחמה השנייה (במ' כא:ב-ג) היא נקמת בני ישראל לאחר כשלושים ושמונה שנים על תבוסת המעפילים.⁵

ההצעה השנייה משתלבת היטב עם הפירוש הנזכר לעיל בראש ספר דברים, שלפיו הכנענים לקחו את לוחמי ישראל בשבי אך לא הרגום, דבר המחזק את הצעתו ששני הסיפורים מתארים אירוע זהה.⁶

ריב"ש לא הסתפק במקרה זה בלבד, והצביע במהלך פירושו לתורה על עוד כמה מקרים, שבהם לדעתו המקרא מתאר לכאורה שני אירועים שונים, אך למעשה מדובר באירוע זהה.

א. בתורה מסופר פעמיים על הבאה פלאית של שְׁלֵו כדי להשביע את רעבון בני ישראל במדבר (שמ' טז:יג; במ' יא:ד-ו). דעתו של ריב"ש היא שבשמות נתן הקב"ה לבני ישראל מן בלבד, והשלו אומנם נזכר בשמות, אך למעשה ירד רק בפרשה השנייה במדבר.

⁴ ראו לדוגמה רש"י על בר' יד:ז; שמ' ג:א; ריב"ש על בר' י:כה ועוד רבים.

⁵ ריב"ש לא ציין זאת במפורש, אך נראה שגם לפי פירוש זה השם "חרמה" שחודש רק בבמ' כא שולב 'על שם העתיד' כבר בבמ' יד:לה.

⁶ חזקוני (במ' כא:ג) יצא נגד פירושו של ריב"ש בלי להזכירו בשמו: "וַיִּקְרָא שֵׁם הַמְּקוֹם חֲרָמָה" – על שם החרם, ואינו אותו שנאמר עליו 'וַיִּפְּחוּ וַיִּקְתּוּם עַד הַחֲרָמָה' (במ' יד:מה)."